

НЕПРЯМІ НОМІНАЦІЇ ТА ПРИЗВИСЬКА ВОЛЬВАЧЕВОЇ «КЛЯСИ»

Аналіз літературних антропонімів виявляє у творах, зокрема і в художніх, символічність, фонетичні й словотвірні риси, варіативність структурного складу й особливості функцій.

Проблеми літературних власних назв розроблялися в працях В. Белея, В. Галич, Г. Лукаш, В. Калінкіна, Ю. Карпенка, В. Михайлова та багатьох інших науковців, зокрема й автора цієї статті. Проте окремі питання залишаються або недостатньо, або й зовсім не опрацьовані, отже, і ніким остаточно не розв'язані, як і питання іменника (сукупності імен), особливості іменування осіб сходу України в художній прозі українських письменників у період зламу, коли починало «пробиватися дихання живого людського нерва» [1, с. 284], кінець 80-х років ХХ ст.

Мета роботи полягає в тому, щоб виявити склад антропонімії Вольвачевої «Кляси» та її функціональне навантаження. Реалізація мети окреслює такі завдання:

- 1) установити, якими є іменування персонажів роману;
- 2) виявити джерела прямих і непрямих номінацій;
- 3) з'ясувати функціональне й стилістичне навантаження ужитих у романі непрямих номінацій та прізвиськ.

Об'єкт статті: антропонімія твору П. Вольвача «Кляса», твору, що є класичним прикладом роману-архетипу [1, с. 284].

Знайомство зі змістом роману, його багатством (художнім і мовним), персонажами, ідеєю і темою наштовхнуло дослідника на думку, що склад антропонімів безпосередньо пов'язаний з історією заселення Запоріжжя, економічного й культурного обласного центру України, у якому мешкають українці, євреї, росіяни та представники багатьох інших національностей. Люди їхали до міста степової України, міста енергетиків, машинобудівників, хіміків. Усе це спричинило строкатість антропонімії «Кляси» щодо джерел, з яких П. Вольвач добирав назви:

- українська антропонімія;
- антропонімія українського Сходу;
- Вольвачеві антропонімійні утворення;
- чужомовні ономастикони.

Аналіз антропонімії роману свідчить про глибину художніх та інтелектуальних пошуків письменника в її царині. Однією з рис його антропонімійної творчості є майстерне використання прямих і непрямих іменувань персонажів, представників українського Сходу. Антропонімія твору викликає екстралінгвістичні асоціації, пов'язані з епохою, у якій живе головний герой і його оточення, з їхніми морально-етичними нормами, історичними й географічними відомостями, ідеологічною спрямованістю, тобто антропоніми вживаються як згорнений текст інтелектуальної інформації, а непрямі номінації – як лексеми, що ідентифікують особу, як художні й мовні одиниці художнього стилю мови.

«Кляса» привернула увагу автора розвідки й художньою версією. Знайомлячи читача з хронікою одного дня героя та його оточення на зламі епохи, письменник моделює панораму життя тих, хто народився в імперському колоніальному світі, у тому, який створив обставини і зумовив появу суб'єктів із неусвідомленим мисленням і душевними потрясіннями. За оцінкою М. Вінграновського, «Вольвачева Кляса» – сильний і несподіваний роман, один із кращих у нас за пострадянську добу». О. Ульяненко пише про те, що «Кляса» є не лише показовою, а й знаковою у всьому літпроцесі [1]. Реалізація задуму письменника

відбувається його неперевершено майстерним уживанням багатьох існуючих у літературі й мові засобів, й ономастичних зокрема.

Антропонімія роману, як свідчить фактичний матеріал, належить східній частині України. Очевидно, що багатьма ознаками вона спільна з іншими антропонімійними утвореннями, що побутують на інших територіях України, а також у творах інших письменників, але специфічна. Основою ж антропонімії в досліджуваному творі є українська літературна мова, зокрема й українська ономастика.

Система іменувань персонажів твору представлена в романі непрямими номінаціями (*лахудра* [1, с. 138], *лох* [1, с. 148], *чмо плішиве* [1, с. 36] та ін.), офіційними (*Антон* [1, с. 47], *Ніна* [1, с. 18], *Сергій* [1, с. 19] та ін.), і розмовно-побутовими іменами (*Женя* [1, с. 47], *Мішка* [1, с. 20] та ін.), прізвищами (*Гальченко* [1, с. 20], *Пожарський* [1, с. 131], *Убийвовк* [1, с. 17] та ін.), іменами й прізвищами одночасно (*Сергій Батурич* [1, с. 5], *Мішка Канакі* [1, с. 20], *Віка Шевченко* [1, с. 220] та ін.), іменами і прізвищами одночасно (*Юрій Грек* [1, с. 95], *Вася Терьоха* [1, с. 102] та ін.), іменами та іменами по батькові (*Андрей Андрейч* [1, с. 109], *Віталій Тарасович* [1, с. 10], *Зінаїда Гнатівна* [1, с. 3] та ін.), тільки по батькові (*Макарич* [1, с. 134], *Петрович* [1, с. 60], *Степанович* [115], ім'ям по батькові та прізвищем одночасно (*Фьодор Георгіч Траїлін* [1, с. 181], прізвищами (*Бужа* [1, с. 23], *Лукоша* [1, с. 27], *Подоля* [1, с. 27] та ін.), псевдонімами (*Ленін* [1, с. 121], *Сталін* [1, с. 126] та ін.). Прізвища вживаються з іменами, прізвищами і з непрямими номінаціями, водночас як псевдоніми – одноосібно. Зауважимо також, що ім'я, прізвище та по батькові автор ужив лише один раз, іменами та іменами по батькові, лише по батькові – поодинокі, що пояснюється майстерним використанням автора-оповідача номінувати своїх героїв тими мовними одиницями, що властиві українській культурі. Система іменувань та її структура є традиційною українською антропонімією системою.

Непрямі номінації персонажів визначаються особливим колоритом, джерелами їх походження – це лексичний склад української літературної, діалектної, зрідка інших мов. Колорит створює особливу вимову літературних героїв, словотворчі засоби, емоційно забарвлені лексеми, слова з інших мов і з лексики ув'язнених: *баби завсідниці* [1, с. 4], *бабця-кондуктор* [1, с. 240], *лоботряси* [1, с. 62], *лиган* [1, с. 138], *лохмандей* [1, с. 18], *ломщиця* [1, с. 147], *падельниця* [1, с. 252] тощо. Серед групи непрямих номінацій переважають не окремі слова – непрямі номінації (*суб'єкт* [1, с. 148], *квартирантка* [133], *кубинець* [1, с. 125], *тунядець* [1, с. 139] та ін.), а ті, що складаються з двох слів, одне з яких означуване – інше означальне (*баба-зеленоярівка* [1, с. 97], *боєць-симулянт* [1, с. 124], *негр-кубинець* [1, с. 125], *дядько-«керосинщик»* [1, с. 137], *дідок-єврей* [1, с. 18], *капітан-чоловік* [1, с. 21], *старичок-лісовичок* [1, с. 275], *хлопці-харків'яни* [1, с. 60], *парторги-комсорги* [1, с. 60] та ін.). Непрямі номінації або виконують функцію власної назви – диференціюють персонажа, даючи вже певну інформацію про нього, або допомагають власній назві глибше його диференціювати – одночасно давати про нього певні відомості (*брати Кришталі* [1, с. 53], *баба Маня* [1, с. 96], *шестопалівська Віта* [1, с. 98], *картузиківська Света* [1, с. 98], *Коля-космонавт* [1, с. 102], *Арбек-ефедринник* [1, с. 102], *сержант Звонов*, *міцненький уралець* [1, с. 103], *Погон із Чарівного* [1, с. 105], та ін.). Додатково номінуються герої твору, які вже мають імена (*Каламутний Юра* [1, с. 108], *дядько Вовка* [1, с. 108], *Васька-музикант* [1, с. 110], *семик Міша* [1, с. 128]; прізвища (*комбат Тищенко* [1, с. 112], *незалежний Васильєв* [1, с. 127], *Щербина-рухивець* [1, с. 134], *вор в законі Япончик* [1, с. 163]; імена і прізвища (*дядько Митро Таран*, *дідовий вуличний сусід* [1, с. 196], *дядя Павлік Наливайченко* [1, с. 111], *дядя Льоня Братко* [1, с. 111]; прізвища (*старий Чебурек* [1, с. 133], *Чишчиха*, *мати Сашка і Льоньки* [1, с. 143], *бригадир Пройдисвіт* [1, с. 176], *Хмир*, його прізвище *Дробот* [1, с. 55] тощо).

Додаткові непрямі номінації можуть характеризувати персонажа з різних аспектів: рід занять (*лікар Арибаджани* [1, с. 231], *приватний підприємець Білан О.В.* [1, с. 102], *Катя-завмаг* [1, с. 106], *Пашико-школяр* [1, с. 111], *майстер Шмаков* [1, с. 102], *Яцик-боксер* [1, с. 231]; військовий чин (*сержант Макаров* [1, с. 230], *майор Кудревич* [1, с. 231],

прапорщик Шрайер [1, с. 234], підполковник Панін [1, с. 131]; родинні стосунки (Льонька, Черненковий брат [1, с. 246], Павлів дід, дід Василь [1, с. 123], дід Михайло, материн батько [1, с. 145]; місце проживання (Погон із Чарівного [1, с. 105], Ірка Бережко з першого під їзду [1, с. 143], Бодя, івано-франковській [1, с. 163]; національність (Автанділ, грузин [1, с. 169], Валік афганець [1, с. 173]; внутрішні риси (вразливий Павло [1, с. 6], добродушний Льоша [1, с. 61], Картузик–гнівливий [1, с. 25], оптиміст Адриковський [1, с. 19]; підпільно-масний дотепник Пружинкін [1, с. 173]; зовнішні особливості (рудий Вадик [1, с. 205], джинсовий Цветков [1, с. 228], Картузик-підкаблучник [1, с. 100]; мову (сквернослов Васечкін [1, с. 234]; належність до особи (Скриків друг Захода [1, с. 7], Ірчина подруга Сьома [1, с. 227], Ілона, Галчина подруга [1, с. 204], Надя, Галчина сестра [1, с. 207], Лайза, Вадіківська дружина [1, с. 215]; ставлення до особи (любимчик-Пашка [1, с. 139], Шнирць позорний [1, с. 116], чмо болотне [1, с. 100]; партійна належність (рідко): (Щербина-рухівець [1, с. 134]).

Схарактеризовані види непрямих номінацій можуть комбінуватися тоді, коли є необхідність глибше представити читачеві персонажа: *зеленоярівські «люди честі» – Чарлік і Прогноза* [1, с. 107], *мінгрел Гірасамія, хліборіз десь із танкового полку* [1, с. 122], *ліхтаренківський син Валік* [1, с. 143], *дід Ісак Грушевський з другого поверху, внук якого Броня, штангіст-мухач, чемпіон Союзу і Європи* [1, с. 154].

Прізвиська роману як члени його антропонімії теж мають ознаки, що характерні для літературної антропонімії України загалом та українського Сходу зокрема, а як невід’ємні компоненти духовної культури українця створюють у ньому конкретний національний колорит. Вони утворюються в народному середовищі, їхній творець – представник народу. Невід’ємні компоненти духовної культури українця, вони в романі створюють конкретний національний колорит. Так, прізвиська утворюються в народному середовищі. Автор роману, власні особові назви якого аналізуємо, ніби навмисно системно проводить цю тезу. За його словами, це «наближені» до носіїв імена, напр.: *«Той же Сашко Черненко, Чека як називають його наближені* [1, с. 243]; друзі, напр.: *«До цигана знову підходить кличка, приліплена Муликом, котрий за вічне лежання назвав Цигана Ніколієм Островським»* [1, с. 106]; колеги по роботі, напр.: *«Шрайер – «папа Шрайер», – так його звать в апаратній поза очі»* [1, 235]. Та найчастіше в романі надається можливість їх утворювати одному або кільком персонажам, напр.: *«Навіть сам вдарив одного типа з першого мікрорайону, якого вони з Єгором звать між собою Кондуктором»* [1, с. 3]. Автор твору іноді уточнює тип антропоніма, напр.: *«Єгор – це не ім’я, звать Єгора Олегом, а прізвище – Єгоров, звідки й невігадлива кличка»* [1, с. 7]. Прізвиська називають у творі кличками, і так їх називає оповідач, головний герой твору, так їх називають і учасники описаних подій.

З однієї криниці антропонімів України та українського Сходу взяті мотиви називання на прізвисько:

– Прагнення до економізації мовлення. Саме тому «економні» прізвиська утворюються здебільшого від прізвищ, напр.: Балтенков – *Болт* [1, с. 234], Грушевський – *Груша* [1, с. 265], Самсоненко – *Самсон* [1, с. 37]; такими ж утвореннями є *Клим* [1, с. 43], *Крава* [1, с. 101], *Перя* [1, с. 178] та ін. Щоправда, творці, народжуючи прізвисько, інколи усикають не лише прізвищевий суфікс, а й інші вагомі й невагомі частини прізвищевої основи, що служить для прізвиська твірною основою, напр.: Шестопал – *Шести* [1, с. 18]; усікли інфікс та корінь, залишили однокореневу основу. Іноді усикають довгий формант, а коротший застосовують, напр.: Шмигельський – *Шмигло* [1, с. 37]. Прізвищевий суфікс (а він нейтральний щодо емоцій) може бути усічений для того, щоб замінити його на емоційно забарвлений, напр.: Карпов – *Карпуха* [1, с. 32]. Специфіка прізвиськ, утворених від прізвищ способом усічення, не лише слугує економії мовлення, але є і художнім засобом реалізації задуму письменника. Він показує, що шкільні прізвиська однокласників використовуються протягом багатьох років, тому що середовище, у якому жили й формувалися особистості, його літературні персонажі, не сприяло їхньому культурному й духовному зростанню.

– Схожість із денотатом зовнішніми або внутрішніми рисами, напр.: *Дохлий* [1, с. 7], *Д'Артаньян* [1, с. 24], *Камаз* [1, с. 14], *Кугут* [1, с. 77], *Кувалда* [1, с. 43], *Єнот* [1, с. 24], *Хабар* [1, с. 28], *Фантомас* [1, с. 109]. Семантичне значення новоутворених прізвиськ має негативне емоційне забарвлення.

– Прізвиськом слугують назви колишнього мешкання осіб, напр.: *Магадан* [1, с. 5], *Одеса* [1, с. 18], *Сумський* [1, с. 168].

– Національність, напр.: *Абхаз* [1, с. 80], *Грек* [1, с. 95], *Кацан* [1, с. 36], *Циган* [1, с. 66],

– Рід занять, напр.: *Ювелір* [1, с. 22], він же *Юве* [1, с. 169], *Кузнець* [1, с. 192].

– Погані звички, напр.: *Блудня* [1, с. 114], *Жмур* [1, с. 164], він же *Жмурик* [1, с. 164], *Маріхуана* [1, с. 104], *Хмир* [1, с. 18].

– Особливості мовлення, напр.: *Каля-Маля* [1, с. 28], *Так-вот* [1, с. 201], *Хвантік* [1, с. 17], *Чік-Чірік* [1, с. 102].

Середовище прізвиськ, як і непрямих номінацій, має свої культурно-історичні особливості, а живуть вони в мові її носіїв, народжуються в особливому психологічному стані людини – емоційного напруження, тому й набувають різних експресивних відтінків. Їхня семантична, морфемна та словотвірна структура залежать також від віку й освіченості, рівня емоційного стану й національної належності, якими наділив автор своїх героїв і дав право одним іменувати – іншим бути іменованими.

Отже, непрямим номінаціям і прізвиськам письменник відвів особливу роль – збереження конкретного національного колориту, відтворення міжетнічних взаємин, впливу та взаємодії культур мешканців сходу України. Кожна Вольвачева номінація несе у своїй структурі компонент його розумової творчості. Кожна назва впливає не лише з його ментальності, інтелектуальної обдарованості та духовної культури, а й з не підфарбованої, неутаємниченої неприхованої історичної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольвач Павло. Кляса / П. Вольвач. – Тернопіль : Джура, 2004. – 284 с.
2. Шило Н. Ф. Власні особові імена в усному мовленні / Н. Ф. Шило / Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1970. – 203 с.

У статті розглянуто особливості функціонування непрямих номінацій та прізвиськ роману П. Вольвача «Кляса». З'ясовуються типи іменування осіб, їхнє стилістичне навантаження та джерела прямих і непрямих іменувань.

Ключові слова: антропонім, антропонімія, непрямі номінації, прізвиська, словотворчі засоби, структура, семантика, стилістичне навантаження.

In this article particular qualities of functioning of indirect nominations and nicknames in the novel P. Volvach "Klyasa" are observed. The types of naming persons, their stylistic connotation and sources of direct and indirect naming are investigated.

Key words: Anthroponym, anthroponymy, indirect nominations, nicknames, derivation means, structure, semantics, stylistic connotation.

Яна Янчишина
(Хмельницький)

УДК 811.161

МОТИВАЦІЙНА СТРУКТУРА МІКРОТОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Власні назви географічних об'єктів (топоніми) досить тісно пов'язані із життям народу, оскільки саме людина є їхнім творцем. У таких найменуваннях досить часто відбивається культура, побут, світосприйняття етносу – носія і творця пропріативів, а власне номінації є способом реалізації просторових уявлень місцевого населення. Безумовно, у таких назвах часто засвідчуються процеси, що стосуються різних етапів розвитку мови, впливу інших мов,